

**ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ**

Մարդու և բնության փոխգործակցությունը բարդ և դինամիկ միասնության մեջ գտնվող գործընթաց է: Այդ փոխհարաբերությունների նկատմամբ ինչպես գիտական, այնպես էլ բնության գործոններով (հիվանդություններ, կլիմայական պայմաններ և այլն) պայմանավորված մարդու կախվածության վերաբերյալ պատկերացումներն ու հետաքրքրությունները մշտապես դրսևորվում են իրենց արդիականությամբ: Եվ պատահական չէ, որ մարդու վրա շրջակա միջավայրի ազդեցության վերաբերյալ Հիպոկրատյան տեսությունը իրեն արդիականությամբ շարունակում է մնալ բոլոր ժամանակների գիտնականների հետազոտությունների կիզակետում:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ մարդու և բնության փոխներգործություն, էկոլոգիական գիտակցություն, հուզական լարվածություն, տարերային աղետ:

Ժամանակակից գիտության մեջ մարդու և բնության փոխգործակցության հիմնախնդրի հոգեբանական ասպեկտները դիտարկվում են հետևյալ ուղղություններով՝

1) մարդու էկոլոգիական գիտակցության և բնության հանդեպ նրա սուբյեկտիվ վերաբերմունքի հետազոտության տեսանկյունից.

2) բնածին և տեխնածին բնույթի արտակարգ իրավիճակների պայմաններում մարդու հոգեպատոլոգիական հետազոտության բնագավառում:

Էկոլոգիական գիտակցության յու-

րահատկությունների և դինամիկայի՝ բնության հանդեպ մարդու սուբյեկտիվ վերաբերմունքի հարցերին շարքային անդրադարձ է կատարվել պրոֆեսորներ Ս. Դ. Դերյաբոյի և Վ. Ա. Լևինի կողմից (Դերյաբոյ՝ 1999, Լևին՝ 2000), մարդու վերաբերմունքը դիտարկվում է իբրև էկոլոգիական իրավիճակի և բնության հանդեպ մարդու դիրքորոշման բարելավման գործոն:

Հիշատակված հեղինակների տեսանկյունից բնության սուբյեկտիվ ընկալումը և վերաբերմունքը մարդու էկոլոգիական գիտակցության և աշխարհապատկերման բաղադրիչ մասն է, ինչը միաժամանակ ազդում է բնության հանդեպ նրա վերաբերմունքի վրա:

Տվյալ հետազոտություններում բնությունը առավելապես դիտարկվում է իբրև ստատիկ երևույթ, որը խնդրահարույց է դառնում նրա հետ փոխգործակցող մարդու համար: Վ.Ա. Լևինը նույնպես ընկալում է բնական օբյեկտի հանդեպ մարդու վերաբերմունքի ձևավորման համար բնության հանդիպակած ակտիվության կարևոր դերակատարությունը (Լևին՝ 2000):

Բնության օբյեկտների «պատասխանները» կարող են լինել տարաբնույթ՝ անտրոմորֆային վիճակից մինչև երկրաֆիզիկական և մեխանիկական: Վերջին տեսակի «պատասխանները» հատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

Իբրև պատասխան՝ գործնականում խոսքը կլիմայաերկրաֆիզիկական երևույթի վերծանման մասին է, ինչը լիովին կառուցվում է մարդու կողմից և վե-

րագրվում բնության օբյեկտին, մարդու և ոչ կենդանի բնության փոխգործակցության համատեքստում:

Ըստ Վ.Ա. Լևինի՝ երկրաֆիզիկական պատասխանը որևէ բնական երևույթի (ամպրոպ, երկրաշարժ և այլն) վերծանումն է, իբրև հակադրում, երբ հարուցիչ գործողություն դիտարկվում են նախկինում մարդու կողմից իրականացված գործողությունները:

Մարդու գիտակցության մեջ ստեղծվում է պատճառահետևանքային կապ, որը, ըստ էության, իրականում բացակայում է: Որոշ դեպքերում, մասնավորապես տեխնածին և էկոլոգիական աղետների դեպքում այդպիսի արձագանքը կարող է պայմանավորվել մարդու գործունեությամբ:

Բնականաբար այդպիսի «պատասխանները» կարող են լինել թե դրական և թե բացասական: Եվ եթե բնության «պատասխանը» չի համապատասխանում մարդու սպասումներին, գործի են դրվում հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմները: Սկսում է աշխատել բնության հանդեպ սուբյեկտալեթիկական վերաբերմունքի ձևավորմանը նպաստող վարանամտության ռեֆլեքսիայի մեխանիզմը, կամ էլ նրա հանդեպ օբյեկտալրագմատիկ վերաբերմունքը հաստատող ռազիոնալիզացիայի մեխանիզմը: Ըստ հետազոտությունների տվյալների՝ տարերային արհավիրքի վերծանումը, իբրև «պատասխան», մասնավորապես՝ կրոնական համոզմունքների ներքո, մարդուն թույլ է տալիս ավելի հեշտ հաղթահարել տարերքի հետ կապված հոգեբանական ցնցումները (Թեյլոր՝ 2001):

Ըստ այդմ՝ հոգեբանության դիրքերից մարդու և բնության փոխգործակցության վերլուծության շուրջ անհրաժեշտ է իրականացնել համապատասխան հետազոտություններ՝ պարզելու աշխատողի աշխարհագրական և արտադրական պայմանները և նրա հոգեֆիզիոլոգիական և հոգեբանական հնարավորու-

թյունների համապատասխանությունը:

Այդպիսի վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում մշակելու առավել բարենպաստ չափանիշներ, որոնք հնարավորություն են ընձեռում արտակարգ իրավիճակների հոգեբանության պահանջների հաշվառմամբ առավել իրատեսորեն նախագծելու աշխատանքի և հանգստի: Արտադրական միջավայրի բոլոր գործոնների ամբողջականությունը հնարավորություն է ընձեռում հաշվառելու մարդու վրա ներգործող միջավայրի կլիմաշխարհագրական պայմանների ազդեցությունը: Մարդ և բնություն փոխգործակցության բարդ պայմանների առկայության պարագայում աշխատանքային գործունեության ընթացքում նա առավելապես հարաբերական ոչ հարմարավետ և էքստրեմալ պայմաններում է գտնվում, քան թե հակառակը:

Մարդու և բնության փոխգործարկման կարևոր կողմերից է գոյատևման փոփոխված պայմաններում վարքի և գործունեության ուսումնասիրումը: Մարդու և բնության փոխգործակցման պրոցեսների խաթարման դեպքում մարդկանց մոտ սթրես է առաջանում, ինչը փոփոխություններ է մտցնում նրանց փոխհարաբերություններում: Դիտարկվում են փոփոխություններ հոգեկան գործունեության ժամանակ, ինչը հանգեցնում է գործունեության ակտիվության անկմանը, բացասական հուզական ապրումների և ընդհարումների:

Մարդ և բնություն փոխգործակցության բարդ պայմաններում մարդու հոգեվիճակների բավականաչափ հստակ դասակարգում մինչ օրս մշակված չէ:

Բարդ բնական պայմաններում գտնվող մարդու վիճակների նկարագրման և վերլուծության ընթացքում հույժ կարևոր դեր է խաղում դրանց սուբյեկտիվ կողմը, այսինքն՝ «օրգանիզմի վիճակի և այն բնորոշող պայմանների սուբյեկտիվ արտացոլումը» (Դուշկով՝ 1987): Օրինակ՝ մարդու և բարդ բնական

պայմանների փոխգործակցության պրո-
ցեսում առաջացած հոգեկան վիճակնե-
րի հիմնական տեսակներից մեկը՝ հոգե-
կան լարվածությունը, ինչը գուցորդվում
է նյարդահոգեկան գործունեության հա-
մախմբմամբ, զգայական համակարգե-
րի վերակառուցմամբ, վերջիններս, ըստ
էության, ուղղված են օրգանիզմի կեն-
սատոնուսի կայունացման և ստեղծված
հանգամանքներում կանոնավոր գոր-
ծունեության համար անհրաժեշտ օրգա-
նիզմի օպերատիվ պատրաստականու-
թյան ապահովմանը:

Մարդ և բնություն փոխգործակցու-
թյան վրա ազդող անբարենպաստ գոր-
ծոնների հետ կապված վերլուծությունը
վկայում է, որ հուզական լարվածության
մեջ բացառիկ դերակատարում ունեն
նրա հոգեկան բաղադրիչները: Որպես
կանոն՝ նման լարվածություն առաջա-
նում է մարդու մոտ, երբ նա հայտնվում
է էքստրեմալ ծանրաբեռնվածությամբ
հարուցված ծանր պայմաններում, կա-
ցության միջավայրի փոփոխման, առող-
ջությանն ու կյանքին իրական կամ եր-
ևակայական սպառնալիքի դեպքում և
կախված է անձի առանձնահատկու-
թյուններից, նրա բարոյական, մտավոր
անձնային առանձնահատկություններից
և բնավորությունից:

Բոլոր այդ փոփոխությունները ար-
տահայտվում են գործունեության մա-
կարդակի դինամիկայում: Այսպես՝
մարդու հուզական լարվածության
զարգացմանը նպաստում են հետևյալ
պատճառները՝ աշխատելու հոգեկան
անպատրաստվածությունը, տարբեր
ծագումի ֆիզիկական կամ հոգեկան
հոգնածությունը, մասնավորապես՝ ան-
բարենպաստ բնական ազդեցություն-
ների՝ սպասման հետ կապված գոր-
ծունեությանը նախորդող մշտական
լարվածությունը կամ հենց այդ պայ-
մաններում գործունեության հետ կապ-
ված լարվածությունը:

Հուզական լարվածության կանոնա-
վոր մակարդակը օգնում է մարդուն իր

մասնագիտական աշխատանքում, քանի
որ դրա օրոք կատարվում է օրգանիզմի
պաշարների մոբիլիզացիա: Հուզական
լարվածության երկարատև վիճակը բա-
ցասական է անդրադառնում գործունե-
ության պրոցեսի վրա, ընդհուպ հարու-
ցելով նյարդահուզական խանգարում:

Սակայն, մարդու և բնության փոխ-
գործակցության պրոցեսում առաջա-
ցած բարդ իրավիճակները մարդու վրա
ունենում են ոչ միայն անբարենպաստ
ազդեցություն, այլև կարող են արդիա-
կանանալ և ակտիվանալ սովորական
պայմաններում աննկատ ներուժային
հնարավորությունները:

Այդպիսով՝ մարդու և բնության
փոխգործակցության պրոցեսում սթրե-
սի գործոնի հետագա ուսումնասիրումը
հնարավորություն կտա վերջինս օգ-
տագործելու կլիմա-երկրաֆիզիկական
միջավայրի կրիտիկական գործոններին
մարդու հարմարվելիության հիմնախն-
դիրը հաջողությամբ լուծելու համար:

Մարդ-բնություն փոխգործակցու-
թյան բարդ պայմաններում մարդու հու-
սալիության կանխատեսման ընթացքում
բացի հոգեվիճակի ցուցանիշներից՝
հարկավոր է հաշվի առնել այնպիսի
պարամետրեր, ինչպիսիք են՝ անհատա-
կան առանձնահատկությունները, ռիսկի
հակումը, որոշումների կայացման ան-
հատական առանձնահատկություննե-
րը, ինքնակարգավորման և ինքնավե-
րահսկման հմտությունները, արժեքային
համակարգը (Նիկիֆորով՝ 1977):

Մարդու արժեհամակարգը որոշվում
է նաև նրա մասնագիտական գործունե-
ության ընտրությամբ: Նպատակները
և այն գինը, որը մարդը պատրաստ է
վճարել իր առջև դրված նպատակներին
հասնելու համար: Վեհ նպատակների
դեպքում նա հասկանում է, որ մեծ ար-
դյունքների նա պատրաստ է: Հակառակ
դեպքում ենթադրում է միշտ խուսափել
գոհներից՝ դժվար պահին, ինքնագոհա-
բերման անհրաժեշտության դեպքում,
նա չի կարող լիովին մոբիլիզացնել իր

ուժերը, ցուցաբերել արհիություն և անձնագոհություն, նա բարոյապես պատրաստ չէ դրան:

Անձի ֆունկցիոնալ հուսալիության հիմնախնդիրը դիտարկվում է կանոնավոր և էքստրեմալ պայմաններում պրոֆեսիոնալ գործունեության պահանջները ապահովող հոգեբանական և ֆիզիոլոգիական որակներին դինամիկ կայունության դրսևորման դրիքերից: Հուսալիություն հասկացությունը ներառում է երկարատև դինամկություն արտակարգ լարվածության և գերլարվածության հանդեպ սթրեսակայունություն (Կիտան-Սմիկ, Թոթրովա՝ 1988) կայունություն միջավայրի գործոնների ազդեցության հանդեպ (Նեբիլիցիշ՝ 1991): Արտակարգ իրավիճակներում մարդու գործունեության հիմնախնդրով պայմանավորված՝ առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում վերջին երկու ասպեկտները:

Ուստի որոշ հեղինակներ հակված են այն տեսակետին, որ հուսալիության անհատական հատկանիշների դրսևորման համար անձը պետք է հայտնվի ծայրահեղ էքստրեմալ իրավիճակում և դրա հաղթահարման հնարավորությունների ուսուցանումը նույնպես պետք է իրականացվի էքստրեմալին մոտ իրավիճակներում:

Բազմաթիվ վնասաբեր գործոններ են ազդում էքստրեմալ կամ էքստրեմալին մոտ հանգամանքներում գտնվող մարդկանց վրա: Ընդ որում՝ այդ պայմանների հոգեծին ազդեցությունը բաղկացած է ոչ միայն մարդու կյանքի ուղղակի, անմիջական սպառնալիքից, այլև միջնորդված՝ կապված դրա իրագործման սպասումից: Կան տվյալներ այն մասին, որ մարդկանց ճշող մեծամասնությունը հանկարծակի ստեղծված իրավիճակում դառնում են գործնականում անաշխատունակ, նույնիսկ՝ ֆիզիկական վնասվածքի բացակայության պարագայում (հատկապես իրավիճակի զարգացման առաջին փուլում. Ալեքսանդրովսկի՝ 1991):

Ժամանակակից արտասահմանյան գրականության մեջ առկա են մարդկություն փոխգործակցության տարբեր ասպեկտները դիտարկող մի շարք ուղղություններ: Դրանք են՝ շրջակա միջավայրի հոգեբանությունը, վարքային աշխարհագրությունը, էկոլոգիական հոգեբանությունը և աղետների հոգեբանությունը:

Շրջակա միջավայրի հոգեբանության, էկոլոգիական հոգեբանության և վարքային աշխարհագրության շրջանակներում դիտարկվում են բնական լանդշաֆտների ընկալման առանձնահատկությունները, քաղաքային և գյուղական աշխարհագրական միջավայրի գնահատումը և մարդու ու բնության հարաբերական հանգիստ (ոչ էքստրեմալ) փոխգործակցությունը:

Էկոլոգիական հոգեբանությունը հետազոտում է կապը միջավայրի փոփոխականների և մարդու հոգեկան կառուցվածքի տարբեր բնութագրերի միջև: Մարդը դիտարկվում է իրեն շրջապատող միջավայրի դինամիկ փոխգործակցության մեջ: Մարդու և շրջապատող միջավայրի փոխգործակցության գլխավոր փոփոխականներն են դառնում ըմբռնումն ու ընկալումը՝ մտածողության գործունեության պրոցեսներ, որոնք թույլ են տալիս մարդուն ըմբռնել, ընկալել և իմաստավորել շրջակա միջավայրը և դրա վերաբերյալ որոշումներ կայացնել (Գոլդ՝ 1990): Գոլդի տեսանկյունից մարդու և շրջակա միջավայրի փոխգործակցությունը հասկանալու համար մեծ նշանակություն ունեն մարդու դրդապատճառները, հույզերը և կենսանախադրյալները:

Վարքային աշխարհագրությունը՝ աշխարհագրությունում բիհեյվորիզմի արտահայտումն է: Նրա ուշադրության կենտրոնում են գտնվում ֆիզիկական և սոցիալական միջավայրին մարդու հարմարվելիության մեխանիզմները: Վարքային աշխարհագրության սկզբունքային առանձնահատկությունը նրա

միջառարկայական բնույթն է: Նրանում տարանջատվում են «օբյեկտիվ միջավայրի կամ անմիջականորեն չափվող իրական աշխարհի և վարքային միջավայրի», այսինքն՝ գիտակցական աշխարհի հասկացությունները: Իր վարքի արտաքին գործոնների մասին մարդու պատկերացումները կարող են էականորեն տարբերվել այն բնական միջավայրի իրական արտաքին հանգամանքներից, որում մարդը ապրում և արարում է (Գոլդ՝ 1990):

Վարքային աշխարհագրությունը ուսումնասիրում է նաև մարդու վրա աղետների ազդեցությունը: Աշխարհագետներին նախ և առաջ հետաքրքրում են երկրաֆիզիկական բնույթի բնական աղետները, այսինքն՝ կապված կլիմայի և ռելիեֆի հետ, քանի որ դրանք շեշտակի տարբերվում են կենսաբանական և էկոլոգիական բնույթի աղետներից: Մարդու վրա տարերքի ներգործության գուտ հոգեբանական հետազոտությունները հիմնականում նվիրված են հետվնասվածքային սթրեսի առանձնահատկությունների բացահայտմանը և պրոֆիլակտիկային, ինչպես նաև աղետալի իրավիճակում հաղթահարման վարքին:

Հետաքրքրական են սոցիոլոգիական հետազոտությունները մարդու խոցելիության համատեքստում, որոնք իրականացրել են Դիբեն և Չեստերը (1999): Հետազոտությունների արդյունքների համաձայն՝ մարդու խոցելիությունը ներառում է տարբեր տարրերի բարդ համագործակցություն: Այն հարկավոր է հաշվի առնել մարդու վրա բնական սպառնալիքների ազդեցության նվազեցման ծրագրերում՝ ի լրումն սովորաբար հաշվառվածների (ֆիզիկական անվտանգության սպառնալիքի բնույթը, տեղակայումը, ռեգիոնի և նրա բնակիչների տնտեսական վիճակը): Հարկավոր է նույնպես հաշվառնել անհատական սոցիոլոգիական ենթատեքստը, բազմաթիվ հոգեբանական և հոգեֆիզիո-

լոգիական պարամետրեր: Հեղինակները բացահայտեցին, որ հրաբխային ակտիվության հանդեպ խոցելիությունը մեծապես պայմանավորված է ռեգիոնի պատմությամբ և զարգացմամբ: Առանձին անհատների կողմից որոշումներ կայացնելու գործընթացը կրում է հիմնարար բնույթ, բայց չի կարող տարանջատվել սոցիալական ենթատեքստից: Խոցելիության վերլուծությունը թույլ է տալիս բացահայտել այն հանգուցային կետերը, որտեղ բնական սպառնալիքների բացասական ներգործության մեղմացման տեսանկյունից կարող են լինել առավել արդյունավետ:

Համաձայն Նոր Զելանդիայում հրաբխի ժայթքման սպառնալիքի հանդեպ բնակչության ընկալմանը նվիրված Ջոնստոնի և Բենտոնի (1998) հետազոտության արդյունքների՝ պարզվեց, որ չնայած այդպիսի իրադարձության ցածր հավանականության և վստահության, որ այն տեղի չի ունենում տեսանելի ապագայում՝ հարակից տարածքների բնակիչների մեծ մասը կարծում է որ անձնապես իրենց մոտ շատ մեծ է հավանականությունը դառնալու այդ տարերային աղետի զոհերը: Սակայն հրաբխին անմիջական մոտիկության ապրող մարդիկ նվազեցնում կամ ընդհանրապես անտեսում են աղետի հավանականությունը: Հետազոտությունը բացահայտել է ռիսկի մասին իրական տեղեկատվություն ստանալու մարդկանց ցածր շահագրգռվածությունը, պետական կառույցների վրա հույսը դնելու նրանց հակվածությունը՝ չձեռնարկելով իրենց անվտանգությունն ապահովելու սեփական փորձերը:

Տոբինի և Օլենբուրգերի (1996) հետազոտությունը նվիրված է ջրհեղեղի արդյունքում մեծահասակների մոտ հետաքրքրային սթրեսի մակարդակի կանխատեսմանը: Պարզվեց, որ բնավտանգ ռեգիոններում ապրելու հետ կապված սթրեսը կապված է տնտեսական կարգավիճակի, սեռի, միջանձնական հրա-

բերությունների, հոգեկան առողջության սոցիալ-հոգեբանական բնագծերի, հանրության կառուցվածքի և տարրերային աղետալի երևույթների հաղթահարման նախկին փորձի հետ: Որպես սթրեսի արտահայտիչներ՝ հեղինակները դիտարկել էին տագնապը, ընկճախտը և գործունեության արդյունավետությունը:

Հետազոտությունը իրականացվել էր ջրհեղեղից 3 ամիս հետո, իսկ հետվնասվածքային սթրեսի ախտանիշները ի հայտ էին եկել հետազոտողների 71% -ի մոտ: Ախտանիշների ծանրության կանխատեսման առումով առավել կանխատեսելի էին աղետին նախորդող առողջության վիճակը, տագնապելիությունը, աշխատանքի բացակայությունը ու աղետը բացասական տերմիններով մեկնաբանելու հակումը: Հետազոտությունը ՀՎՄՐ ախտանիշների արտահայտման աստիճանի ու ռիսկի ավանդական գործոնների (հասակը, սեռը ու եկամուտի չափը) միջև կապ չի հայտնաբերել:

Ֆիֆերի (1990) հետազոտությունը նվիրված էր բնական աղետի արդյունքում ի հայտ եկած ու տարեցների բարձր խոցելիությամբ պայմանավորված հոգեբանական սթրեսի և հոգեմարմնական ախտանիշների խնդրին: Զրհեղեղից 18 ամիս հետո տարեցների մոտ դիտարկվում էին տագնապի, ընկճախտի ախտանիշներ և մարմնական գանգատներ: Պարզվեց, որ մշտական աշխատանք չունեցող տարեց տղամարդիկ ավելի խոցելի են աղետի հանդեպ: Զրհեղեղից հետո առողջության վատթարացումը կապված չէր տարեց մարդկանց հասարաժողովրդագրական բնութագրերի հետ: Նորիսի և Կանաստիի աշխատանքում ուսումնասիրվել է աղետի ժամանակ աջակցության դերը: Ուսումնասիրվել էր տարեց մարդկանց ՀՎՄՐ ախտանիշների ծանրության վրա օտար մարդկանց հարազատների ընկալվող աջակցության և հանրային ներգրավածության ազդեցությունը: Սթրեսը մեղմացնելու համար առավել

նշանակալի է հանրային ներգրավման և օտար մարդկանց աջակցության ազդեցությունը, իսկ հարազատների աջակցությունը շատ ավելի քիչ նշանակություն ուներ: Տվյալ հետազոտությունը հաստատում է ՀՎՄՐ պրոֆիլակտիկայի համար հանրային աջակցության նշանակությունը:

Նայթի, Գացի, Հելերի և Բենգստոնի (2000) հետազոտությունում ցույց է տրված, որ տարիքը էապես չի ազդում երկրաշարժի հետ կապված հուզական ռեակցիայի վրա: Առավել ևս՝ երկրաշարժերի հաղթահարման նախորդ փորձը արտահայտվում էր սպառնացող բնական երևույթին ի պատասխան՝ ընկճախտի ցուցանիշների նվազմամբ:

Նոլեն-Հեքսեմի և Մորրոուի (1991) տվյալների համաձայն՝ այն ուսանողները, որոնք ունեին տագնապի և ընկճախտի ախտանիշներ, մինչև երկրաշարժը ավելի շատ էին ենթարկվել բնական ազդեցությանը: ՀՎՄՐ ավելի արտահայտիչ ախտանիշներ են ունեցել նաև այն ուսանողները, որոնք ենթարկվել էին տարերքի ավելի հուժկու ազդեցությանը: Ուսանողների հոգեվիճակի վրա բացասական էին ազդում նաև տարերքից ստացած հարվածի մասին մշտական մտորումները: Երազներում վերապրած տարերային երևույթների արտացոլման հետազոտությունը (Վուդ.Բուտին, Ռոզենհան Նոլեն-Հեքսեմ՝ 1992) ցույց տվեց, որ գիշերային մղձավանջների հաճախականությունը երկրաշարժը վերապրած ուսանողների մոտ ավելանում էր երկու անգամ՝ համեմատ ստուգիչ խմբի ուսանողների հետ, սակայն այդ գիշերային մղձավանջները այնքան հուզական չէին, քան սովորականները:

Տարերային աղետի արդյունքում առաջացած արժեքների բախումը ուսումնասիրվել է Թեյլորի (Թեյլոր՝ 1999, 2001) կողմից: Վերլուծվել է ավանդական քրիստոնեական արժեքների դերը, ինչպես նաև տարերային աղետով հարուցված հոգեբանական վնասվածքի

վերծանմամբ և համակերպմամբ մեղքի և քավության պատկերացումները: Համաձայն Պիկուի՝ 1996 թ., կապված ընկալվող սթրեսի աղբյուրից, աղետալի իրադարձությունից, սթրեսի հանդեպ ռեակցիաները կարող են էապես փոփոխվել: Տեխնածին աղետները թողնում են ավելի երկարատև սոցիալական և հոգեբանական հետևանքներ, քան տարերային աղետները: Մարդու և հանրության վրա տարբեր բնույթի աղետների բնածին, տեխնածին ազդեցության հետազոտման ընթացքում կարևոր է հասկանալ ապասթրեսային աղբյուրները և այդ գիտելիքները օգտագործել բացասական սոցիալական և հոգեբանական ազդեցությունները մեղմելու համար: Մեծ գումարներ են ծախսվում շրջակա բնական միջավայրի և ենթակառուցվածքների վերականգման համար: Վերականգնել հարկավոր է նաև սոցիալական շրջապատը, ինչպես նաև բնական կենսաֆիզիկական միջավայրի և մարդկային հանրության միջև բուն փոխգործակցությունը (Պիկու՝ 1996): Գործունեության ուղղություններ են հանրությունում կոնֆլիկտի մեղմացումը, անորոշության վերացումը և շարունակական հոգեբանական սթրեսի նվազեցումը: Առանց մեղմացնող միջոցառումների պահպանվող մշտական սպառնալիքը, անորոշությունը, տնտեսական և էկոլոգիական հանգուցալուծման բացակայությունը, կշարունակեն հարուցել խրոնիկական հոգեբանական սթրես:

Տարերքի տարբեր աստիճանի ուժգնության հարվածների բացասական ազդեցությանը մարդկանց վրա տարբերվում է՝ կախված շատ պարամետրերից: Դա կախված է մարդկանց նյութական բարեկեցության աստիճանից, սոցիալապես ավելի քիչ պաշտպանված բնակչության շերտերը իրենց հոգեբանական բարձր խոցելիության պատճառով կրում են ավելի ուժեղ և երկարատև բացասական ազդեցություն (Յանգ, Ֆորդ,

Ռուզել, Ֆրիդման, Գուսման՝ 1998): Տարերքի հանդեպ նույնպես խոցելի են կանայք, երեխաները և տարեց մարդիկ: Բնական աղետները ավելի երկարատև և արտահայտված բացասական ազդեցություն ունեն զարգացող երկրների, քան զարգացածների վրա (Գոլդ՝ 1990): Զարգացած երկրներում վնասը հաճախ արտահայտվում է դոլլարային համարժեքով, այսինքն՝ վերաբերում է սեփականությանը, իսկ նվազ զարգացածներում՝ աղետի զոհերի քանակը արտահայտող թվերով:

Այդ հարցին վերաբերող արտասահմանյան գրականությունում համոզիչ կերպով ցույց է տրված, որ բնական բնույթի աղետները շատ ավելի քիչ բացասական ազդեցություն ունեն մարդու հոգեվիճակի վրա, քան այն աղետները, որոնք հարուցվել են մարդու տնտեսական գործունեությամբ (Յոսի՝ 1996; Գոլդի՝ 1990) տվյալներով՝ բնական աղետների զոհերի քանակի առումով կա մեծ տարբերություն զարգացած և զարգացող երկրների միջև: Վերջիններում զոհերի թիվը անհամեմատ մեծ է: Դա նա բացատրում է նրանով, որ զարգացած երկրներում մարդիկ ավելի լավ են կառավարում բնական պրոցեսները, որոնք պոտենցիալ վտանգ են պարունակում նյութական բարեկեցության և մարդկանց կյանքի համար, ինչի արդյունքում նվազեցնում է զոհերի քանակը, իսկ երրորդ աշխարհի երկրները չունեն բավարար հնարավորություններ՝ այդպիսի միջոցառումներ իրականացնելու համար: Բացի դրանից՝ այդ երկրների բարձր ռիսկի տարածքներում ժողովրդագրական և տնտեսական ծանր խնդիրները հաճախ էականորեն բարձրացնում են մարդկանց խոցելիությունը: Ավելի քիչ ուժգնության տարերային աղետները ավիրելով հաղորդակցության ուղիներ և բնակելի ֆոնդը, վնաս են հասցնում մարդկանց առօրյա կյանքի անվտանգությանը և հարմարությանը: 2001թ. սեպտեմբերի սկզբին ընդամենը 3-4 բալ

MSK սանդղակով երկրաշարժերի պարսը շարքից հանեց Յուժնո-Սախալինսկ քաղաքի ջեռուցման համակարգը, ինչը բերեց նրան, որ աշնանը քաղաքում ջեռուցում միացվեց մեկ ամիս պլանայինից ուշ: Դա հարուցեց երկրորդային սթրես՝ անուղղակի կապված առաջնային տարերքի բացասական ազդեցության հետ:

Հարց է ծագում՝ «ինչքանո՞վ են բնական տարերային աղետները»: Արևմտյան հետազոտողների կարծիքով՝ տարերային աղետի ծանրությունը, համեմայն դեպս, մասնակի հանդիսանում է տվյալ ռեգիոնում իշխող տեխնիկատնտեսական համակարգի հետևանք (Գոլդ՝ 1990): Հետևաբար թե՛ ուժեղ և թե՛ նվազ տարերային աղետների ազդեցությունը պետք է գնահատել ելնելով պայմանների ամբողջ համակարգից և հաշվի առնելով ինչպես տարերքի ուժգնությունը, այնպես էլ կյանքի ընդունելի մակարդակի վերականգման համար անհրաժեշտ հանրության ռեսուրսները և սոցիալ տնտեսական համատեքստը:

Աղետների հետևանքների գնահատման ժամանակ հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել նրանց ազդեցությանը, մարդկանց վրա, քանի որ անկախ աղետի մեծությունից այն չի կարող գոյություն ունենալ առանձին՝ նրան հարմարվելու համար մարդու կողմից գործադրվող ջանքերից:

Գրականությունում կան աղետների արդյունքում նյութական վնասի և մարդկանց առողջությանն ու կյանքին պատճառած վնասի վերաբերյալ բազմաթիվ վիճակագրական տվյալներ: Համեմատաբար քիչ է հայտնի մարդու հոգեկան կառուցվածքին պատճառած վնասի մասին: Հիմնականում, խոսքը գնում է հոգեպարոլոգիական ավստորոշիչների, սուր աֆֆեկտային ռեակցիաների (ՍԱԲ) աշխատունակության անկման, տարբեր բնույթի հոգեծինների մասին, իսկ որպես բնական աղետի հեռահար հետևանք՝ հետվնասվածքային սթրեսային խանգարումների մասին:

Բնական արհավիրքների առավել բնորոշ հետևանքներն են համարվում՝ սուր աֆեկտային ռեակցիաները, հոգեծինները և հետվնասվածքային սթրեսային խանգարումները: Վերջինները գոյանում են որպես այն հոգեկան տրավմայի հետաձգված ռեակցիա, որը հարուցված է տարերային աղետով և նրանով պատճառած նյութական կորուստներով:

Բնական ծագումով միևնույն տրավմածին իրադարձություն մարդկանց կողմից ընկալվում և վերապրվում է տարբեր ձևերով: Համապատասխանաբար սթրեսային ռեակցիաների գոյացման ռիսկը նույնպես տարբեր է (Հելի-Յանգ, Ջերիթի՝ 1994): Հետվնասվածքային սթրեսային խանգարումների գոյացման ռիսկի կապակցությամբ հիշատակվում են այնպիսի գործոններ, ինչպիսիքն են՝ ազգամշակութային ավանդույթներ, համոզմունքների համակարգ, արժեհամակարգ, ռեգիոնի ռեսուրսներ և ավանդույթներ, ընտանեկան ժառանգություն և դինամիկա, անհատական սոցիալական և պրոֆեսիոնալ ռեսուրսները և սահմանափակումները, անհատական կենսասահողեցությունը և խոցելիությունը, տրավմածին իրադարձությունների ազդեցության հանդեպ նախորդող հակվածություն, ինչպես նաև յուրահատուկ սթրեսային կամ հնարավոր վնասվածքաբանական փորձառություն աղետի ժամանակ և հետո (Յանգ, Ֆորդ, Ֆրիդման Ռուզել, Գուսման՝ 1998): Հարկավոր է նաև հաշվի առնել ոչ միայն անհատին պատճառած աղետի վնասը, մոտիկ մարդկանց մահը կամ պատճառած վնասը, սեփականության կորուստը, հարկադրված տեղափոխություն, նախորդող սթրեսներ, վնասվածությունը և աղետների վերապրման փորձը, աղետի հանդեպ անձնական կամ պրոֆեսիոնալ պատրաստվածության մակարդակը, այլ նշանակալից սթրեսային ռեակցիան, կատարվածի պատճառների ընկալում և մեկնաբանում, սոցիալական աջակցու-

թյան մակարդակը, իր և իր ապագայի հետ կապված անհատի սպասումները:

Հետվնասվածքային հոգեխանգարման ռիսկի գոյացման գնահատման ժամանակ սկզբունքային նշանակություն ունեն անհատի վրա աղետի ներգործության բաժնեչափերը: Ինչքան ուժեղ է ընկալվում կյանքի համար սպառնալիքը և ինչքան երկարատև է մարդու օրգանիզմի զգայական համակարգերի վրա աղետի ուղղակի ներգործությունը, այնքան ավելի արտահայտիչ են նրա ռեակցիաները: Սակայն աղետի ուղղակի զոհերը միակը չեն, որոնք կարող են ենթարկվել հետվնասվածքային սթրեսային ռեակցիաների զարգացման ռիսկին: Հետվնասվածքային սթրեսային ռեակցիաների և խանգարումների զարգացման ռիսկը ունեն՝ 1. Առաջին մակարդակի զոհեր՝ նրանք, ովքեր անմիջականորեն իրենց վրա զգացել և դարձել են աղետի զոհ, 2. երկրորդ մակարդակի զոհեր՝ նրանք, ովքեր առաջին մակարդակի զոհերի հետ ունեն սերտ անհատական և ընտանեկան կապեր, 3. երրորդ մակարդակի զոհեր՝ նրանք, որոնց մասնագիտությունը կախված է աղետի բոլոր տեսակների հետևանքների վերացումը՝ նյութականից մինչև հոգեբանականը և բժշկականը, 4. չորրորդ մակարդակի զոհեր՝ նրանք, ովքեր ապրում են աղետի գոտուց դուրս, ով անտարբեր չէ կատարվածի հանդեպ և ով օգնում, աջակցում է տուժածներին (Յանգ, Ֆորդ, Ֆրիդման, Ռուզել, Գուսման՝ 1998):

Հետագոտվողների մոտ հետվնասվածքային սթրեսային խանգարումների միջին տարածվածությունը տարբեր գնահատականներով կազմում է 1,5%-9%: Ինչ վերաբերում է այնպիսի աղետին, ինչպիսին երկրաշարժն է, ապա այն հարուցում է հոտվնասվածքային սթրեսային խանգարումներ 32-60% տիրույթում, իսկ երեխաների մոտ 25%-95% տիրույթում: Արտասահմանյան հետագոտությունները նվիրված են նաև մար-

դու վրա աղետի բացասական ներգործության մեղմացման հարցերին, որտեղ հատուկ դերակատարում ունեն սոցիալական աջակցությանը և բնական աղետների հանդեպ մարդու խոցելիության գործոններին (Դիբեն, Զեստեր՝ 1999), բացասական հետևանքների մեղմացման գործում հոգեկան առողջության ծառայության կազմակերպած աջակցմանը (Դինգման, Գինտեր՝ 1995, Էվերլի, Զորջ՝ 1995), հետվնասվածքային սթրեսի հիմնախնդրին, աղետի զոհերի ավստորոշում և շտկում (Գրին՝ 1991): Հետագոտություններում նույնպես ուսումնասիրվում են աղետին բնակչության պատրաստվածության աստիճանի բարձրացման գործում սպառնալիքի մասին հավաստի տեղեկատվության դերը (Դրոգ-Սյոբերգ՝ 2002, Հումեն, Մակուայր՝ 1997, Շուտց, Վիդման՝ 2002) վտանգավոր երկրաֆիզիկական երևույթների հետ կապված ռիսկերի ընկալումը և գնահատումը նրանց հետ, ովքեր ապրում են բնական աղետների բարձր ռիսկի գոտում (Գոու՝ 2002, Զոնստոն, Բենտոն՝ 1998):

Հետագոտությունների առարկան նաև ժամանակավոր կողմնորշման առանձնահատկությունները և տրավմայի հաղթահարման խնդիրները (Հոլման, Սիլվեր՝ 1998), բնական վտանգավոր երևույթների հանդեպ ռեակցիաների առանձնահատկությունը՝ կապված սեռից և հասակից (Նայթ, Գաց, Հելլեր, Բենգտսոն՝ 2000): Բազմաթիվ աշխատանքներ նվիրված են ռեակցիաներիկ առանձնահատկությանը՝ կապված աղետի բնույթից (Լևի, Կոխեր, Էրուդ՝ 2002, Մակմիլան, Ֆիշ, Սմիտ՝ 1997): Առավել հաճախ տարբերվում են մարդկանց ռեակցիաները զուտ բնական բնույթի աղետների հանդեպ՝ այսպես կոչված բնածին աղետներ և էկոլոգիական և տեխնածին բնույթի աղետներ կամ մարդածին աղետներ:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝ 03.03.215

1. Дерябо С.Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания. –М.:МП-СИ,1999.–310с.
2. Levi, D., Kocher, S., Aboud, R. Technological disasters in natural and built environment II Environment & Behavior, Jan2001, Vol. 33 Issue 1 – p78 –93.
3. Taylor AJ.W. Spirituality and Personal Values: Neglected Components of Trauma Treatment II Traumatology, vol.7 No 3.2001 – 9p.
4. Душков В.А. География и психология: подход к проблемам. – М.: Мысль, 1987. –288 с.
5. Никифоров Г.С. Самоконтроль человека. – Л.: ЛГУ, 1977. –112.с.
6. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. –Л.: Наука, 1989.–270 с.
7. Леонтьев ДА. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
8. Александровский Ю.Л., Лобастое О.С., Спивак Л.И., Щукина БЛ. Психогении в экстремальных условиях. – М.: Медицина, 1991 – 96 с
9. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса М.: 1986. – 368 с.
10. Небылицыш В.Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления. // Инженерная психология. М.: В.Ш, 1991. – с .238–249.
11. Короленко ЦЛ. Крайние варианты нормы психофизиологической адаптации к экстремальным условиям // Психология чрезвычайных ситуаций. – Минск: Харвест, 2001. С.135–153.
12. Решетников М.М., Баранов Ю.А., Мухин А.Л., Чермянин С.В. Психофизиологические аспекты состояния, поведения и деятельности пострадавших в очаге стихийного бедствия // Психол. журнал, 1989. № 4. Т. 10, – с. 125–128.
13. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса: –СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
14. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии. (Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
15. Dibben C, Chester D. K. Human vulnerability in volcanic environments: the case of Furnas, Sao Miguel, Azores II Journal of Volcanology and Geothermal Research Volume 92, Issues 1-2, September 1999 – p. 133-150.
16. Johnston D., Benton K. Volcanic hazard perceptions in mglewood, New Zealand II The Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies ISSN: 1174-4707 Volume: 1998-2 – URL: ht[^]://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/1998-2/johmton.htm.
17. Tobin, G. A.; Ollenburger, J. C Predicting levels of postdisaster stress in adults following the 1993 floods in the uper midwest II Environment & Behavior, May, 1996, Vol. 28 Issue 3–p.340–358.
18. Picou J., Steven J. The Exxon Valdez Oil Spill and Chronic Psychological stress II Proceedings of the Exxon Valdez Oil spill Symposium, American Fishery Society, Bethesda, Maryland, 1996 – p.879–893.
19. Young B.H, Ford J. D.,Ruzek J. L, Friedman M. J., Gusman F. D. Disaster Mental Health Services: A Guidebook for Clinicians and Administrators (NCPTSD, 1998 – URL
20. Dingman, R. L., Ginter, E. J. Disasters and crises: The role of mental health counseling II Journal of Mental Health Counseling, Jul95, Vol. 17 Issue 3 – p. 259–264

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ: ОСОБЕННОСТИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

АРЕВИК ЕРИЦЯН

Академия государственного управления РА, кафедра психологии, соискатель

Взаимодействие человека и природы – сложный и динамичный процесс их единства. Внимание и представления о зависимости человека от этих взаимоотношений, обусловленные как научными, так и природными факторами (болезни, климатические условия и т.д.) всегда актуальны. И неслучайно, что теория Гипократа о воздействии окружающей среды на человека во все времена продолжает оставаться злободневной и находится в центре внимания ученых.

Дата представления статьи: 03.03.2015

INTERACTION BETWEEN MAN AND NATURE: FEATURES AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE COMPARATIVE STUDY

AREVIK YERITSYAN

Academy of Public Administration of RA, Applicant

Interaction between man and nature is a formed and dynamic process of their unity. Attention and notion of human dependence of these relationships due to both scientific and natural factors (diseases, climatic conditions, etc.) are always actual. It is not an accident that the theory of Hippocrates on the impact of the environment on the person in all times continues to be topical and is in the spotlight of scientists.

Article submission date: 03.03.2015